

❖ प्रकरण ५ ❖

डॉ. सूर्यकांत खांडेकर यांच्या स्फूट लेखनाचे स्वरूप

प्रकरण ५

डॉ.सूर्यकांत खांडेकरांच्या स्फूट लेखनाचे स्वरूप

डॉ.सूर्यकांत खांडेकरांनी मराठी साहित्यात बालकविता, निसर्गकविता, प्रेमकविता या सर्वच काव्यप्रकारात वेगळा ठसा उमटवला आहे. या काव्य प्रकारांबरोबरच त्यांनी संपादन व स्फूट लेखनही केले आहे. स्फूट लेखनात 'कोल्हापूरची शाहिरी', 'राजर्षि आणि शाहीर, तमासगीर व कवी' , 'कवी रामकृष्ण कृत कोल्हापूरच्या आंबाबाईची लावणी' हे लेख विशेष प्रसिद्ध आहेत. डॉ.खांडेकरांना शाहिरी वाङ्मयात विशेष रस होता. त्यांनी मराठी शाहिरी वाङ्मयावर प्रबंधलेखन केलेले आहे. या प्रबंधाबद्दल शिवाजी विद्यापिठाने त्यांना डॉक्टरेट ही पदवी दिलेली आहे.

या स्फूट लेखनाबरोबरच त्यांचे 'आधुनिक मराठी काव्यातील वर्षाऋतू' आणि 'गोविंदाग्रज आणि अनिल यांची प्रेमकल्पना' हे स्फूट लेखही महत्वाचे आहेत.

'कवी रामकृष्ण कृत कोल्हापूरच्या आंबाबाईची लावणी' या लेखात डॉ. खांडेकरांनी सुरुवातीला कवी रामकृष्णांबद्दलची माहिती दिली आहे कवी रामकृष्ण हे करवीरनिवासीनीचे निस्सिम भक्त होते हे स्पष्ट करत खांडेकरांनी रामकृष्णांची कल्पनाशक्ती, शब्दांचा योग्य वापर, लावणीचा रचनाकाल याबद्दल विशेष माहिती दिली आहे. लावणीचा रचनाकाल साधारणतः १९०३ चा आहे. या लावणीत ळवीने करवीरनिवासीनी आंबाबाईचे नखशिखांत वर्णन केले आहे. वास्तविक लावणी हा गेय प्रकार आहे. पेशवेकालीन लावणीत स्त्रीसौंदर्याची अनेकविध रूपे शाहिरींनी चित्रित केली आहेत. लावणी जशी शृंगारीक तशीच आध्यात्मिक व पौराणिक विषयावरही रचली जाते. आंबाबाईची लावणी ही दुसऱ्या प्रकारात मोडते. कवी रामकृष्णांनी यात आंबाबाईचे मूर्तीमंत चैतन्य, तिची विविध रूपे व आंबाबाईच्या अंगावरील सर्व अलंकाराच्या तेजाचे चित्र

स्पष्ट उभे केले आहे. यात कवीची अलंकारीक दृष्टी, विशेष रूपक योजना रूपवर्णनाची सांकेतिकता यासर्वच बाबींवर डॉ.खांडेकरांनी विशेष प्रकाश टाकला आहे जसे -

उभी महाकाली संव्यांगी शिवलता।
 वामांगी शारदा जिचे पदिरता
 तुटति भवाचे बंध नसे गुप्ता।
 सुरमुनी जिशी वंदूनी सुखे निशीदिनी
 वसति त्या ठाया।
 म्हणे रामकृष्ण प्रत्यक्ष बघा शोभा या
 करवीर वासिनी।

१

डॉ.खांडेकरांनी कवी रामकृष्ण, त्यांची भक्ती,भावना, शब्द-योजना, अलंकार व रूपक योजना यावर भर दिला आहे . कवी रामकृष्ण हे आंबाबाईंचे निरसीम भक्त व निष्ठावंत उपासक होते हेच डॉ. खांडेकरांना लेखात स्पष्ट करायचे आहे.

मराठी साहित्यात शाहिरी परंपरेचे विशेष स्थान आहे. साधारणपणे छ.शिवाजी महाराजांच्या कालखंडापासून या काव्यप्रकाराची सुरुवात झाली असावी असे मानले जाते. स्फूर्ती, प्रेरणा व शिकवण देणारा हा काव्यप्रकार आजही समाजात तितकाच लोकप्रिय आहे, जितका तो सुरुवातीला होता. मात्र काळाच्या ओघात त्यांचे लेखन करणाऱ्या कवींची संख्या मात्र रोडावत चालली आहे. 'कोल्हापूरची शाहिरी परंपरा' या आपल्या लेखात डॉ. खांडेकरांनी कोल्हापूरचे शाहिरी परंपरेतील स्थान, कोल्हापूरच्या शाहिरी परंपरेत मोलाची भर घालणारे व कोल्हापूरच्या दरबारात काम करणारे कृष्णराव सदाशिव निळकंठ यांच्या पोवाड्याचे सोदाहरण वर्णन केले आहे. यात कृष्णराव शाहिरांचा 'श्री शिवाजी महाराजांचा पोवाडा महत्त्वपूर्ण आहे.

महाराष्ट्रात शाहिरी वाङ्मयाची परंपरा तशी जुनीच. शाहिरी परंपरेला सुरुवातीपासूनच राजाश्रय मिळाल्याने हा काव्यप्रकार बहरत गेला. राजाश्रयाबरोबर शाहिरांच्या गुणग्राहकतेला राजर्षी शाहूंनी नेहमीच प्रोत्साहन दिले. राजर्षी शाहू

शाहिरांचे फड भरवीत, स्पर्धा लावून जरतारी फेटे, रोख बक्षीसे, मानसन्मानाच्या पदव्या देऊन शाहिरांचा गौरव करत असत. शाहू महाराजांच्या कारकीर्दीत लहरी हैदर, कोल्हापूरचे राजकवी रामचंद्र नरहर माळी याचबरोबर कोल्हापूरच्या शाहिरी परंपरेत मोलाची भर घालणारे शाहीर म.ना. नानिवडेकर व कवी ग. दि. माडगुळकर हे महत्त्वपूर्ण आहेत.

लहरी हैदर कोल्हापूर दरबारचे शाहीर असल्याने राजर्षी शाहू महाराजांचे गुणवर्णन, राजघराण्याचे वर्णन, महाराष्ट्राच्या सामाजिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक क्षेत्रात राजर्षी शाहू छत्रपतींनी केलेले कार्य व त्यांची प्रजाहितदक्ष वृत्ती यांचे वर्णन पोवाड्यात येते तर शाहीर नानिवडेकरांच्या 'महात्मा गांधींवरील पोवाडा' यात गांधीजींचे, त्यांच्या कायचि चित्र उपस्थित करणारा पोवाडा वाचकांच्या लक्षात राहिल्यावाचून राहात नाही.

कोल्हापूरच्या लहरी हैदर, कृष्णराव शाहीर, राजकवी माळी, म. ना. नानिवडेकर, कवीवर्य ग. दि. माडगुळकर या सर्वच शाहिरांवर डॉ. खांडेकरांनी विशेष प्रकाश टाकला आहे. या सर्वच शाहिरांनी समाजविकास, अस्पृश्योद्धार, कुटुंबनियोजन, प्रौढशिक्षण, बुवाबाजी, दाखबंदी, संयुक्त महाराष्ट्राची निर्मिती या आणि अनेक महत्त्वाच्या विषयांवर लेखन केले आहे. डॉ. खांडेकरांनी शाहिरी परंपरेतील कोल्हापूरचे विशेष स्थान दाखवून दिले आहे.

राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचा लौकिक एक प्रजाहित दक्ष राजा म्हणून साऱ्या महाराष्ट्राला परिचित आहे. राजर्षी शाहू महाराष्ट्राच्या सामाजिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक क्रांतीचे अग्रदूत मानले जातात. 'राजर्षी शाहूंच्या गौरवग्रंथात डॉ. खांडेकरांनी 'राजर्षी आणि शाहीर, तमासगीर व कवी' या लेखांतर्गत शाहू महाराजांच्या जीवनावर वेगवेगळ्या कवींनी, शाहिरांनी लिहिलेल्या कवनांचा, तमासगीरांना शाहू महाराजांनी दिलेल्या प्रोत्साहनांचा परिचय करून दिला आहे.

'शाहीर विठ्ठल रामजी डोणे' यांचा १९१३ साली प्रसिद्ध झालेला शाहू महाराजांवरील पोवाडा, शाहू महाराजांच्या १८९४ ते १९०९ या पंधरा वर्षातील

घडलेल्या महत्वाच्या घटना, प्रजाशिक्षण, सर्वांगिण सुधारणा, अस्पृशोध्दार, व्यापार वृद्धीवर शाहू महाराजांचा दृष्टीकोन यासारख्या महत्त्वपूर्ण विषयांवर आपले लक्ष आकर्षित करतो. डॉ. खांडेकर यांनी यात विठ्ठल रामजी डोणे यांचे शिष्य राजकवी व शाहीर रामचंद्र नरहर माळी यांचा छत्रपती शाहू महाराजांचा 'त्रोटक चरित्रात्मक पोवाडा' लहरी हैदर यांचा राजर्षी शाहू महाराजांचा पोवाडा सोदाहरण उल्लेख केला आहे. या सर्वच शाहीरांना राजर्षींच्या गुणग्राहक वृत्ती, प्रजाहितदक्ष, अस्पृशोध्दारक, दीनदलितांची बाजू घेणारे शाहू महाराज, गोरगरीबांचे कैवारी राजर्षी शाहू अशी विविध रूपे चितारली आहेत.

राजर्षी शाहू हे दैवाचे अवतार आहेत. ही कल्पना बहुतेक शाहीरांनी आपल्या पोवाड्यातून मांडली आहे. या शाहीरांबरोबरच शाहीर बाबाजी जोती उतरेकर, शाहीर रामचंद्र शंकर दळवी-खेडकर व शाहीर विशारद पिराजीराव सरनाईक यांच्या पोवाड्यातील उदाहरणेही डॉ. खांडेकरांनी दिली आहेत. हा संपूर्ण लेखच राजर्षी शाहू छत्रपतींच्या कार्याचा शाहीरी काव्यपरंपरेतून गौरव करणारा लेख आहे.

डॉ. खांडेकरांनी विविध विषयावर स्फूट लेखन केले आहे. 'गोविंदाग्रज आणि अनिल यांची प्रेमकल्पना' हा ही खांडेकरांचा महत्त्वपूर्ण लेख आहे. या लेखात खांडेकरांनी गोविंदाग्रज आणि अनिल यांच्या प्रेमकल्पनेवर विशेष भर दिला आहे. डॉ. खांडेकरांनी अनिलांच्या प्रेमकवितेची उदाहरणे देऊन अनिलांच्या पूर्वीची कविता केवळ शारीरिक वर्णन व बाह्यतपशीलात रमणारी होती. अनिलांच्या कविता मात्र आंतरिक भावना, प्रेमावरील अढळ विश्वास यातच रमते हे सोदाहरण स्पष्ट केले आहे. या लेखात डॉ. खांडेकरांनी गोविंदाग्रज व अनिल या दोन्ही कवींचा जीवनाकडे व प्रेमाकडे पाहण्याचा विसंगत दृष्टीकोण स्पष्ट केला आहे. गोविंदाग्रजांनी व्यक्तिवादी कविता लिहिली. त्यांच्या व्यक्तिनिष्ठेला प्रेमाची भावना प्रामाणिक असल्याने ते प्रेमाचे शाहीर म्हणून परिचित झाले. तर अनिलांची

कविता मूळातच भावकविता, मात्र जीवनावरील उत्कट श्रद्धा, प्रेमनिष्ठा याचा उत्कर्ष 'प्रेम आणि जीवन', या कवितेत स्पष्ट झाला आहे.

डॉ. खांडेकरांनी गोविंदाग्रज व अनिल यांच्या 'प्रेम आणि मरण' तसेच 'प्रेम आणि जीवन' या दोन्ही कवितेत गोविंदाग्रज व अनिल यांच्या प्रेमविषयक विचारांचा तुलनात्मक आढावा घेतला आहे.

'आधुनिक मराठी काव्यातील वर्षाऋतू' हा खांडेकरांचा आणखी एक महत्त्वाचा लेख होय. निसर्ग आणि मानवाचे एकमेकांशी घट्ट नाते आहे. निसर्ग, निसर्गातील विविध रूपे कवी मनाला नेहमीच स्फूर्ती देत असतात. वर्षा ऋतूही एक असाच ऋतू जो मानवाच्या अत्यंत जिव्हाळ्याचा व हवाहवासा वाटणारा ऋतू. सामान्य कष्टकऱ्यापासून ते थेट कवीच्या हृदयाला हात घालणारा हा ऋतू नेहमीच आपल्याला खुणावत राहतो.

'आधुनिक मराठी काव्यातील वर्षाऋतू, या लेखात डॉ. खांडेकरांनी कवी चंद्रशेखर, कुसुमाग्रज, ग. दि. माडगुळकर, ह. स. गोखले, शांता शेळके, गिरीश, बा. भ. बोरकर, बालकवी यांसारख्या दिग्गज कवींच्या काव्यात आलेल्या वर्षाऋतूचे सुंदर चित्र सोदाहरण स्पष्ट केले आहे. आषाढ-श्रावणाचे वर्णन, श्रावण महिन्यात दिसणारी हिरवळ, इंद्रधनुष्य, जावसाळी सृष्टी व पावसाळी सृष्टीबरोबर आनंदाने गाणाऱ्या प्रेमिकेचे चित्र, धुंद पावसात एकाकी असल्याची जाणीव झालेली विरहीणी नायीका अशा अनेक विषयांच्या कवितेवर डॉ. खांडेकरांनी या लेखात आढावा घेतला आहे.

अशाप्रकारे अनेक, वेगवेगळ्या विषयांवर स्फूट लेखन करून डॉ. खांडेकरांनी मराठी साहित्याचे डोळस अभ्यासक असल्याचे सिद्ध केले आहे.

निष्कर्ष

डॉ.सूर्यकांत खांडेकरांनी कविता आणि संपादनाबरोबरच विविध विषयांवर स्फुट लेखनही केले आहे. त्यात राजर्षि शाहूंची थोरवी सांगणारा पोवाडा व कोल्हापूरचे शाहीरी परंपरेतील स्थान स्पष्ट केले आहे. कवी रामकृष्ण कृत आंबाबाईची लावणी अधिक स्पष्ट करून खांडेकरांनी वाचकांसमोर ठेवली आहे.

'गोविंदाग्रज आणि अनिल यांची प्रेमकल्पना' या लेखात खांडेकरांनी उभय कवींच्या काही प्रेम कवितांचा तुलनात्मक आढावा घेतला आहे, तर 'मराठी काव्यातील वर्षाऋतू' या लेखात मराठीतील नामवंत कवींच्या काही वर्षा ऋतूचे मनोहारी वर्णन करणाऱ्या कवितांवर प्रकाश टाकला आहे. खांडेकरांचे हे सर्वच लेख वाचनीय असे आहेत.